

UDK 82.0/.09Egerić M.

Boris Bulatović

Filozofski fakultet u Novom Sadu (Srbija)

KRITIČKA OBELEŽJA I TEORIJSKA UPORIŠTA KRITIČKO-ESEJISTIČKOG OPUSA MIROSLAVA EGERIĆA

Uz pregled Egerićevih teorijskih uvida o književnosti, u radu je dat analitički prikaz najvažnijih odrednica njegovog kritičkog prosedea. Pojedinačno, izdvojene su i interpretirane sledeće karakteristike: 1) stvaralački aktivizam etičko-egzistencijalističke inspiracije, 2) borba za demokratičnost (antidogmatičnost) umetničkog čina, 3) akcentovanje istorijskog konteksta kao značajnog činioca u tumačenju književnih i književno-kritičkih ostvarenja koja u svom jezgru sadrže zaokupljenost etičkim i egzistencijalnim problemima, kao i 4) ispoljavanje širine pristupa u analizi jednostranosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara.

Ključne besede: teorija književnosti, autonomija umetnosti, ideološka kritika, moral, istorijski kontekst

In addition to the overview of Egerić's theoretical insights about literature, the paper provides an analytical presentation of the major determinants of his critical process. Specifically, the following characteristics are singled out and elucidated: (1) creative activism of ethical-existential interpretation; (2) striving for democratic (anti-dogmatic) nature of artistic act; (3) emphasis on historical context as a significant factor in interpreting literary and literary critical works concerned with ethical and existential issues; (4) demonstration of a broad approach in the analysis of one-sided critical principles of Serbian literary critics.

Keywords: literary theory, autonomy of art, ideological criticism, morality, historical context

1 Uvodne napomene

Kada je reč o proučavanju književnosti, Egerić ne prednjači u teorijsko-metodološkom smislu i njegov kritički postupak je blizak srpskoj impresionističkoj kritičkoj tradiciji. Stoga, imajući u vidu odsustvo razvijenijih metodoloških uvida u kritičarskom opusu Miroslava Egerića, u cilju definisanja njegovih kritičkih načela potrebno je ići »zaobilaznim«¹ putem – analizom njegovih konkretnih književno-kritičkih tekstova.

Egerić nije mnogo pisao o književnoj teoriji, međutim, uz implicitnu poetiku njegovog kritičarskog postupka koju je moguće iščitati iz njegovih kritičkih ogleda, postoji i nekoliko tekstova u kojima se on primarno bavi teorijskim aspektima proučavanja književnosti, u kojima prednost daje kritičkom duhu izučavaoca literature u odnosu na metod kojim se u svojoj analizi služi. Tako, najpre u svojoj disertaciji *Književno i kritičko delo Đorđa Jovanovića*, u poglavlju »Jovanović kao književni

teoretičar»,¹ EGERIĆ (1969: 118) je zabeležio da »svaka prava književna kritika, skriveno ili neskriveno, sadrži sopstvenu teorijsku osnovu ili nudi elemente za jednu takvu osnovu književnoj misli«. Ističući važnost i potrebu postojanja teorijske osnove u kritičarskom poslu, koja omogućava i donošenje preciznijeg suda o problematici književnog dela, EGERIĆ (1969: 119) nedvosmisleno ističe da »kritika bez teorijske osnove predstavlja, ustvari, samo *uslovno* kritičku misao«. Napomenućemo i to da uvodni tekst *Srećne ruke* (pod naslovom »Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«), o kome će biti više reči, predstavlja svojevrsan Egerićev nastavak i razrađivanje stavova o duhu i metodi u književnoj kritici koje je prvobitno izložio u svojoj studiji o Đorđu Jovanoviću, a zatim u *Delima i danima* (u eseju »Delo i kritika: razmatranja o moralnom, socijalnom i estetskom smislu književne kritike«).

Iz Egerićevih navoda u pomenutom poglavlju iz njegove studije o Đorđu Jovanoviću, moguće je uočiti dve osnovne kategorije kojima Egerić pridaje presudan značaj kada promišlja o potrebi teorijskog uobličavanja kritičkog postupka književnog tumača – *kritički duh* i *pogled na svet* (koji proističe iz kritičkog duha). Pomenutom prilikom, pišući o Jovanovićevim teorijskim nazorima, Egerić je najpre istakao primarni značaj *pogleda na svet* književnog kritičara, odnosno njegov pogled na prirodu odnosa između stvarnosnog sveta i umetnosti, i jezgrovito ga obeležio kao »misaono uporište« u dosluhu sa poukama i saznanjima iz istorije (minule i suvremene), filozofije, sociologije, psihologije, etike i istorije umetnosti. Uz to, on bliže određuje *pogled na svet* kao »promišljen način na koji probuđeno biće kritičarevo prima svoj položaj u svetu« (EGERIĆ 1969: 120). Po Egeriću (1969: 120), Osnovne uloge tako definisanog pogleda na svet jesu »čuvanje kritičareve misli od neodređenosti«, kao i »centriranje duhovne moći u kritičaru na bitna ispunjenja, održavajući trajnu vezu sa bitnim pitanjima o smislu, prirodi i posledicama umetničke aktivnosti«. Pre nego što pažnja bude usmerena na drugu bitnu kategoriju, *kritički duh*, osvrnućemo se nakratko na osobine za koje Egerić smatra da svaki autentični književni kritičar ili esejista mora, kao preduslove, neizostavno da poseduje. Po njegovom viđenju, nezaobilazne odlike koje kritičar treba da ima jesu živa intuicija i zaoštrena umna sposobnost, kao i »protejska sposobnost« (koju izdvaja citirajući Jovana Skerlića).

U poglavlju »Jovanović kao književni teoretičar« (poglavlje iz doktorske teze), Egerić je predstavio kritički duh kao kategoriju nadređenu kritičarevom pogledu na svet. Osnovno atributsko svojstvo kritičkog duha Egerić je poetično odredio kao »oštrinu« duha, posredstvom koje kritičar autentičnom živošću osnažuje svoj pogled na svet. Prisustvom ovih osobina kritičarskog mišljenja – živog pogleda na svet i oštine duha – kritičar utiskuje pečat lične vizije, kao i živost i dubinu doživljaja u svoje oglede, čime se pogled na svet iz pera književnog kritičara obznanjuje kao izrazito dinamičko posedovanje tog pogleda. Dinamički kritički duh na taj način postaje osnov za još jednu bitnu poetičku odliku Egerićevog teorijskog shvatanja funkcije književne kritike: aktivni i angažovani pristup kritičara književnim delima.

¹ Važna napomena je da se deo poglavlja »Jovanović kao književni teoretičar« u kome Egerić iznosi sopstvena teorijska promišljanja o književnoj kritici ne nalazi u objavljenoj verziji njegove studije o Đorđu Jovanoviću *Reč u vremenu*, nego samo u prvobitnoj verziji knjige, koja je napisana kao doktorska i teza.

Kritički duh književnoga kritičara i esejiste, kao drugu značajnu kategoriju, Egerić nije u svojoj doktorskoj tezi o Đorđu Jovanoviću detaljnije obrazložio i razvio, ali je to docnije učinio u druga dva teksta. U oba preostala rada Egerić promišlja pitanje važnosti *kritičkog duha* u poređenju sa značajem *kritičkog metoda*. Pitanjem odnosa između kritičkog duha i metoda Egerić se najpre bavio u eseju pod naslovom »Delo i kritika: razmatranja o moralnom, socijalnom i estetskom smislu književne kritike« (EGERIĆ 1975: 83-124), a zatim i u uvodnom tekstu *Srećne ruke*, čiji je naslov »Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«. Kritički metod po EGERIĆU (1975: 108-109) predstavlja »snagu redukcije u duhu kritičara; izdvajanje iz spektra mogućih pristupa književnom delu onog ili onih koji bi, primenjeni na ispitivanje književne tvorevine, dali najbolje, najtačnije rezultate [...] Kritički metod fiksira duhovni pogled kritičara, određuje njegove granice, ne dopuštajući raspinjavanje van izabranog puta i okvira«. Jezikom slike, EGERIĆ (1994: 14) je u dva svoja teksta opisao kritički metod kao »mlaz svetlosti koji duh baca prema tami književnog dela u uverenju da će on omogućiti da se najpotpunije proдре u prirodu dela«, a kritički duh kao »ono što čini intenzitet svetlosti«.

U svom tekstu »Delo i kritika«, EGERIĆ (1975: 108) definiše kritički duh kao »punoću kritičareve ljudske prirode koja posredstvom dela prelazi u izraz, u ukupnost svojstava i mogućnosti, vrlina i mana, sjaja i slabosti jedne individualnosti. Iako može biti i realizacija određenog kritičkog metoda, kritički duh se ne poklapa sa njim i u većoj meri određuje intenzitet i dubinu, snagu i trajnost kritike nego kritički metod«. Ova Egerićeva konstatacija na nedvosmislen način ukazuje na prednost koju on daje autentičnoj snazi duha kritičara u odnosu na teorijsku zasnovanu metodologiju koju primenjuje u tumačenju književnih ostvarenja.

2 Egerićev kritički prosede

U nastavku ovog rada pokušaćemo da – na primeru knjige *Srećna ruka* – uočimo, odredimo i interpretiramo ključna autopoetička kritička obeležja kritičko-esejističkog opusa Miroslava Egerića. *Srećna ruka*, Egerićeva zbirka ogleda o srpskim pesnicima i književnim kritičarima, pruža izazovan podsticaj za istraživanje njegovih kritičkih načela i afiniteta, kao i njegovog kritičarskog i ljudskog pogleda na svet (u stvaralačkom i egzistencijalnom smislu) budući da ga ona, prema uvidima autora ove studije, na autentičan način i definiše kao književnog kritičara. Uz to, *Srećna ruka* omogućava i sagledavanje dominantnih sfera Egerićevog interesovanja kada je reč o njegovom tumačenju srpske pesničke i kritičke tradicije (od petnaest eseja sedam se odnosi na kritiku sa početka 20. veka [od toga čak pet na Skerlića], dok se četiri teksta odnose na srpsku poeziju i kritiku iz 1950-ih i 1960-ih godina).

Vitomir VULETIĆ (1992: 76) navodi da je *Srećna ruka* »usmerena ka stvaralačkom vaspostavljanju razvojnog toka naše poezije i kritike«, te da njena koncepcija (po modelu književne istorije) ukazuje da »istorijska komponenta postupno trajnije urasta u Egerićev odnos prema književnosti kao duhovnom činu i kao umetničkom oblikovanju doživljavanja i oblikovanja sveta«. Slobodan RAKITIĆ (2003: 45) takođe ističe književno-istorijsku kompoziciju *Srećne ruke*, beležeći da ona predstavlja »sažetu

istoriju srpskoga pesništva i srpske kritike kroz različita tumačenja, u stogodišnjem sledu«. Slično Rakitiću, i Slavko GORDIĆ (1994: 178) naziva ovu Egerićevu knjigu »sažetom povešću srpske poezije i kritike«. Naša pažnja, međutim, neće biti usmerena na ocenjivanje književno-istorijskog karaktera *Srećne ruke*, njenu strukturu, prikaz prirode susreta između pesnika i kritičara, niti na valjanost odabira pesničko-kritičarskih susreta, nego na određivanje ključnih odlika Egerićevog kritičkog sistema i glavnih oblasti njegovog istraživanja. Smatramo da će takav pristup obezbediti bolji i svestraniji uvid u celovit Egerićev kritičko-esejistički korpus (BULATOVIĆ 2011). Pri tome, i njegovi tekstovi o srpskim proznim piscima posle Drugog svetskog rata sadrže neka od najbitnijih kritičkih obeležja koja ćemo izdvojiti na primeru knjige *Srećna ruka*. Dakle, odstupanje od hronološkog prikaza Egerićevog opusa nije proizvoljno, nego je uzrokovano namerom da njegovo delo predstavimo u svim bitnim kritičko-poetičkim odrednicama. Za primenu ovakvog pristupa, od presudne važnosti nije bilo toliko pitanje reprezentativnosti *Srećne ruke* u smislu kvaliteta i značaja (književno-istorijskog, stilskog, ili u kontekstu drugih njegovih knjiga), koliko se njena reprezentativnost – u ovom slučaju i za naše potrebe – ogleda u tome što Egerića, kako smo već naznačili, na autentičan način definiše kao književnog kritičara.

Prema našem uvidu, najvažnija uporišta i karakteristike Egerićevog kritičarskog pogleda na svet (koje je moguće zapaziti u njegovim tekstovima iz pomenute knjige) o kojima će biti reči u daljem toku izlaganja jesu sledeće: stvaralački aktivizam etičko-egzistencijalističke inspiracije, borba za demokratskost (antidogmatičnost) umetničkog čina (kao duhovne aktivnosti), akcentovanje istorijskog konteksta kao značajnog činioca u tumačenju književnih i književno-kritičkih ostvarenja (koja u svom jezgri sadrže zaokupljenost etičkim i egzistencijalnim problemima), kao i ispoljavanje širine pristupa u analizi jednostranosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara (pre svega se to odnosi na kritiku Jovana Skerlića i Đorđa Jovanovića). Kada je reč o poslednjoj među navedenim karakteristikama Egerićeve kritike, pod *širinom pristupa* podrazumevamo da sâm Miroslav Egerić nije bio jednostran prilikom tumačenja tuđih jednostranih kritičkih stavova, kao i da je zainteresovano tragao za motivacijom i prirodom takve isključivosti koju je, ne opravdavajući je, nastojao da razume i istakne u slučajevima kada ona nije bila inspirisana zlonamernošću kritičara.

2.1 Etičko-egzistencijalistička dimenzija

U njegoveševski intoniranom uvodnom tekstu *Srećne ruke* (početne reči glase »Borba, teška i neprestana, koju čovek vodi sa sobom i sa svetom oko sebe...«), koji bi se mogao čitati i kao autorov odnos prema ljudskoj egzistenciji, Egerić (1994: 7) podvlači vrednost aktivističkog pristupa čoveka prema životu i stvaranju, gde čoveku »koji živi autentičnim životom i raspoložive misli« suprotstavlja onoga koji je živio na površini života »facetiranim pogledom muve« (kao negativni pandan). Ceneći aktivan odnos prema životu gde čovek oseća da nije živio uzalud i da je »učinio koliko je mogao«, EGERIĆ (1994: 7-8) ne razotkriva eksplicitno u ovom uvodnom tekstu o kakvom karakteru ljudskog aktivizma je reč, nego se to može pretpostaviti iz nekoliko navoda

u kojima pominje život »u saglasnosti sa pojmom čovek« i »čovekovu dužnost u svet«, kao i na osnovu analize konkretnih tekstova. U tom smislu, od važnosti je pet eseja: tri se nalaze u vezi sa Skerlićevom kritikom (odnose se dakle na početak 20. veka, na period pre izbijanja Prvog svetskog rata), a dva na ključne pesnike i kritičare iz 1950-ih godina (iz vremena okršaja socrealističke ideološke kritike i modernista) – Popu i Pavlovića među pesnicima, a Mišića i Mihiza među kritičarima. Pri tome, eseji »Marković i Skerlić o književnosti«, »Skerlićevo shvatanje poezije« i »Veljko Petrović i Jovan Skerlić« jasno ukazuju na moralistički vid aktivizma o kome Egerić govori u predgovoru knjige, dok je čvrstu vezu koja postoji između eseja »Vasko Popa i Zoran Mišić« i »Miodrag Pavlović i Borislav Mihajlović« sa uvodnim tekstom nešto teže uočiti. Ipak, da je reč o izrazito moralističkom (ili moralno-egzistencijalističkom) karakteru ljudskog i kreativno-umetničkog aktivizma, kristališe se tek nakon temeljnijeg ispitivanja i dovođenja u vezu poslednja dva pomenuta teksta sa uvodnim, tj. posle uzimanja u istraživačko razmatranje ovih ogleda koji sadrže reperne tačke u odnosu na Egerićeva shvatanja izrečena u uvodnom tekstu.

Iako se iz Egerićevih izlaganja u *Srećnoj ruci* o etičkoj dimenziji u književno-umetničkom i kritičkom stvaralaštvu može nedvosmisleno prozreti da je životni i umetnički aktivizam za koji se on zalaže moralističkog (odnosno moralno-egzistencijalističkog) tipa, naznačićemo *signale* iz njegovih ogleda koji kao »reperne tačke« neposredno svedoče da je pomenuti aktivizam upravo etičke prirode. Smatramo da je istraživački napor u cilju utvrđivanja karaktera aktivizma koji Egerić akcentuje u svom uvodnom tekstu neophodan, budući da aktivistički odnos prema životu i stvaranju može biti različitog tipa, i sâm po sebi ne predstavlja nužno moralnu kategoriju. (Moguć je slučaj i da se čovek i književni stvaralac angažovano zalaže i za nešto što ne proističe iz njegovog istinoljubivog uverenja, nego iz interesa i ostrašćenosti. Primeri za to su u srpskoj književnoj tradiciji brojni).²

Kako je već rečeno, u uvodnom tekstu (»Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«) Egerić manje piše o književnoj teoriji i kritici, a osnovnu temu predstavljaju njegove refleksije o ljudskom i stvaralačkom delatnom aktivizmu. Ogled »Skerlićevo shvatanje poezije« može se čitati kao nastavak i dopuna eseja »Marković i Skerlić o književnosti«, s obzirom na to da Egerićevi zaključci (o etičkom izvoru i istorijskoj uslovljenosti kritičkih stavova Svetozara Markovića i Jovana Skerlića) iz teksta o Markoviću i Skerliću čine polazište za njegova razmatranja u narednom eseju. EGERIĆ (1994: 54) je utvrdio glavne sličnosti u kritičarskim načelima Markovića i Skerlića: misija književnosti po njima ima opštečovečanski karakter, obojica »odbacuju umetnost radi umetnosti«, a književnost shvataju kao »ispit ozbiljnosti, zrelosti, socijalne i nacionalne odgovornosti«. Iako im izriče zamerku povodom utilitarističkih nazora i neposedovanja dovoljno širine u odnosu prema književnim delima, Egerić ističe da njihova kritika ne proizilazi iz sujete nego »iz visoko postavljenog horizonta etičkih vrednosti«, snažno odbacujući »ćiv-

² Karakterističnim primerima za ovu tvrdnju među srpskim kritičarima iz druge polovine 20. veka možemo smatrati, na primer, Marka Ristića i Radomira Konstantinovića. Takođe, krajem 20-og i početkom 21. veka, u vreme naglašenih idejnih, ideoloških, stranačkih i interesnih ostrašćenosti i krajnosti u srpskom društvu, takvi primeri su i među piscima veoma brojni (krajnosti sežu do toga da izrazito zlonameran i hipokritski odnos prema vlastitom narodu biva predstavljan kao borba za humanost i ljudska prava).

tinske oblike života kao oblike lišene ljudskog dostojanstva«. Stoga, bez obzira što je Egerić odmeren u oceni vrednosti tog razdoblja srpske kritike (poslednje trećine 19. i početka 20. veka), te da Markoviće i Skerlićevi modeli mišljenja o književnosti ne mogu biti »jedini i pretežni oslonac«, uočljivo je da Egerić pravi kvalitativnu razliku između utilitarizma dvojice navedenih kritičara (kao vid »plodne jednostranosti«) i dogmatskih utilitarističkih shvatanja propagatora socijalističkog realizma (prema čijem posleratnom ideološko-kritičarskom radu ima izrazito negativan odnos).

U tekstu »Skerlićevo shvatanje poezije«, EGERIĆ (1994: 70) – sumirajući svoju analizu Skerlićevog moralističkog i nacionalno-pedagoškog shvatanja poezije – beleži kako »čovjek treba i mora da osvoji smisao svog postojanja delanjem, za Delo«. Ovaj iskaz možemo posmatrati kao repernu tačku u relaciji prema uvodnom tekstu pošto, kako navodi Egerić, aktivizam pronalazi svoje najpotpunije ostvarenje upravo u »Delu«, odnosno u duhovnom ili materijalnom uobličanju nekog aktivnog životnog i stvaralačkog nastojanja. Imajući u vidu da je citirani iskaz naveden kao svojevrstan rezime ili poenta u ovom Egerićevom tekstu, u kojem je etički vitalizam izdvojen kao dominantna karakteristika Skerlićevog »delanja« i aktivnosti, uočljivija je na taj način i čvrsta veza koja u kritičkom duhu Miroslava Egerića postoji između aktivizma i etičnosti. O etičkom uporištu utilitarističkih zahteva koje je Egerić zapazio u angažovanoj kritici Svetozara Markovića i Jovana Skerlića će u docnijem toku izlaganja u ovoj studiji biti više reči.

Interesantno je, zatim, uočiti dve slične reperne tačke i to u Egerićevim ogledima o Vasku Popi i Miodragu Pavloviću, začetnicima modernizma u srpskoj poeziji posle Drugog svetskog rata. Prvo, kao najvišu vrednost Popinog pesničkog angažmana u *Kori* EGERIĆ (1994: 141) je izdvojio »stoički i ponosit mir nad opasnostima koje prete *suštinskim* ljudskim vrednostima«. Posredstvom ove misli, kojom se afirmiše Popina duhovna negacija i stvaralačka pobuna protiv »opasnosti koje prete suštinskim ljudskim vrednostima«, na uverljiv način bi se mogla potvrditi ključna osobina Egerićevog kritičkog prosede (etički aktivizam).³ Drugo, pesništvo kao poetsko aktivističko opiranje zlu Egerić pronalazi i u opusu Miodraga Pavlovića. Ovde Egerić uvodi istorijski kontekst i pominje Korejski i Hladni rat. (Uvođenje istorijskog konteksta, kao karakteristika Egerićevog kritičkog postupka, višestruko je važno u analizi njegovih kritičkih pogleda). Istorijski trenutak u kojem se pesnik Pavlović oglasio EGERIĆ (1994: 146) opisuje kao vreme kada su »u ime kraljevine dobra, šireni na mnogim stranama tamni vilajeti zla« i kada je »čovjek, u većoj meri nego ikada, postao deo nemilosnih celina, čestica u slepoj igri sila«. Zaokupljen takvim problemom egzistencijalne fizičke i duhovne čovekove ugroženosti, Miodrag Pavlović se, po Egeriću, oglasio kao čovek i umetnički stvaralac. Zato, tvrdnja da je Pavlović »podigao zavesu nad svetom prividne harmonije« (EGERIĆ 1994: 176) posvedočuje da se njegova pesnička aktivnost ukazuje u Egerićevom viđenju i kao vid egzistencijalne ljudske i moralne pobune.

³ Nasuprot Egerićevom tumačenju (kao i tumačenjima Zorana Mišića, Damnjana Antonijevića, Aleksandra Petrova i drugih) Popine poezije u kome je akcentovana njena etičko-egzistencijalna vrednost, nemački slavista Rajnhard Lauer je na ideološki pristrasan način sagledavao pesništvo Vaska Pope. Ovakav vid ideološkog tumačenja iz 1990-ih godina je ustupio mesto Lauerovoj novijoj analizi (iz 2010. godine) koja naglašava estetske domete Popine poezije i njene intertekstualne veze (LAUER 2010).

2.2 Borba za antidogmatičnost, modernost i demokraciju književnosti

Egerić se tokom 1960-ih godina, povodom žestokih književnih sukoba koji su od kraja 1940-ih vladali na relaciji socrealizam–moderna književnost, jasno odredio i afirmisao kao kritičar zalažući se za modernističke tendencije u srpskoj posleratnoj književnosti, boreći se pri tome protiv preovlađujuće i nametnute ideološke matrice koja je odlikovala teoriju socijalističkog realizma i dogmatsku književnu kritiku neposredno posle Drugog svetskog rata.⁴ Pri tome, treba naglasiti da posle Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine negativna kritika socrealizma kao estetičke doktrine nije više bila politički nepodobna, ali je represivna ideološka kritika zadržala neizmenjen odnos prema književnim pojavama koje nisu bile po meri državno-partijske kulturne politike (LASIĆ 1970; PEKOVIĆ 1986; BOŠKOVIĆ 2003).

Kao književni kritičar, Miroslav Egerić je, kako je već naznačeno, ispoljio aktivno zalaganje za demokraciju i slobodu umetničkog govora, protiv upliva ideološke utilitarnosti i jednostranosti u književno-umetničko stvaranje. S druge strane, njegov kritički duh je zaokupiran problemima etičke prirode u literaturi, te bi i njegov odnos prema trećem talasu modernizma u srpskoj književnosti (koji u *Srećnoj ruci* oličavaju pesnici Vasko Popa i Miodrag Pavlović, kao i kritičari Zoran Mišić i Borislav Mihajlović Mihiz) trebalo posmatrati u tom kontekstu, imajući na umu obe navedene karakteristike Egerićevog kritičarskog pogleda na svet.

Književno-poetičke borbe (sa presudnim udelom ideološke komponente među protagonistima socrealizma) nakon Drugog svetskog rata protiv instrumentalizacije književnosti (u političko-ideološke svrhe) i za oslobađanje srpske literature od ideoloških stega dvojako su uticale na Egerićevu privrženost posleratnom modernističkom književnom senzibilitetu. Najpre, iz intelektualnog opiranja Miroslava Egerića dogmatizmu i utilitarnim shvatanjima o dužnostima književnih stvaralaca sledstveno je proizašlo i njegovo zalaganje za modernitet u srpskoj posleratnoj književnosti. Međutim, »srećni« Egerićev afinitet za posleratni modernizam u značajnoj meri proishodi i iz njegovog preovlađujućeg interesovanja za književnost koja kao bitnu idejnu komponentu sadrži kompleks problema etičke prirode, odnosno duh etičko-egzistencijalne pobune.

U tom smislu, kada se uzmu u obzir Egerićeva uverenja o potrebi *borbe za antidogmatično* i moderno u literaturi, kao i njegovi nazori o primarno *moralističkoj dimenziji književnog stvaralaštva*, na primeru srpske posleratne poezije iz 1950-ih godina su se podudarila ova dva ključna obeležja književno-kritičkih stavova Miroslava Egerića.

⁴ Slična ideološka matrica je postojala i u socijalnoj literaturi kao i u književnosti novog realizma u periodu od sredine 1930-ih godina do početka Drugog svetskog rata. U pomenutom predratnom periodu, ideološka matrica na polju književnosti je predstavljala samo partijsku doktrinu (te je činila imperativni zahtev prema piscima književne levice), dok je nakon dolaska komunista na vlast ova doktrina postala državno-partijska (odnosno univerzalno važeća). Miroslav Egerić prema predratnoj fazi ideologizirane književne umetnosti ima znatno manje kritičan odnos (primer Đorđa Jovanovića, kao i primeri predratnog pisanja Milana Bogdanovića, Velibora Gligorića i Marka Ristića – ovu trojicu kritičara Egerić posmatra kao opoziciju književnom dogmatizmu).

2.3 Istorijski kontekst

Iako bi, naoko, Egerićeva pozicija (kao književnog kritičara i istoričara) u odnosu prema utilitarnom i modernom u srpskoj književnosti mogla izgledati paradoksalnom – budući da je povodom književnog nasleđa iz prve osmine 20. veka njegovo interesovanje prevashodno usmereno na ono što bismo mogli nazvati »utilitarističkim konceptom« Jovana Skerlića, dok je povodom ideoloških sukoba iz 1950-ih godina nesumnjivo svojom pažnjom na strani novog i modernog – Egerić u tome ipak biva dosledan glavnim načelima svoje kritičarske misli i prakse. Stoga je neophodno podrobnije se usredsrediti pažnjom na jedan od faktora koji otklanjaju pomenuti pri-
vid paradoksalnosti.

U prethodnim razmatranjima već smo nagovestili važnost *istorijskog konteksta*, koji predstavlja treću bitnu karakteristiku Egerićevog kritičarskog prosede. Istorijske okolnosti su, kako tvrdi Egerić, nalagale i zahtevale ozbiljnost i stvaralačku preokupiranost egzistencijalnim pitanjima. U tom smislu, za EGERIĆA (1994: 57) se Skerlićeva borba za moralno i nacionalno zdravlje ne ukazuje samo kao kritičarska samovolja, nego i kao »ozbiljnost, zrelost, duh slobode i odgovornosti prema vremenu, zanos samoodricanja i lične žrtve«. Kada je reč o izučavanju srpske književno-kritičke misli i poezije, moguće je uočiti izvesnu bliskost između dva književna (i istorijska) razdoblja u vezi sa kojima se Egerić najčešće i sa najvećim razumevanjem oglašava kao kritičar. Reč je o periodu »prve moderne« (sa naglaskom ne na poeziju, nego na srpsku kritiku i njene predstavnike – Jovana Skerlića, Bogdana Popovića i Slobodana Jovanovića) koji je prethodio izbijanju Prvog svetskog rata, kao i o trećem talasu srpskog modernizma 1950-ih godina i 1960-ih godina. Ono što čini dva navedena razdoblja bliskim u Egerićevom viđenju (kako se to može utvrditi istraživačkim pristupom njegovim kritičkim esejima) jeste shvatanje umetnosti kao dužnosti prema čovečanstvu i postojanje etičkog izvorišta u duhu književnog stvaraoaca kao svojevrstan odgovor na istorijska iskušenja.

U Skerlićevo doba, dominantni književni koncept je – pod uticajem dramatičnih istorijskih okolnosti i posledično isključivim zahtevima književne kritike za visokom etičnošću – prerastao iz romantičarskog u utilitaristički (koji restriktivno naglašava potrebu za očuvanjem nacionalnog i moralnog zdravlja u književnosti). Nasuprot tome, moralna, intelektualna i antidogmatska pobuna nastala u težnji za autonomni status književne umetnosti i postavljanjem visokih etičkih merila u literaturi u godinama nakon Drugog svetskog rata (sa početkom apsolutne dominacije vladajućeg režima i komunističke ideologije u svim sferama kulturnog i javnog života) vodila je, suprotno primeru Skerlićevog doba, ka oslobađanju književnosti od utilitarizma (kao i od ideološkog predznaka) i stvaranju moderne umetničke koncepcije. Naglasićemo i to da između utilitarističke prirode Skerlićevih shvatanja o zadacima i funkciji književnosti i ideološko-utilitarističkih shvatanja marksističkih posleratnih kritičara i pisaca (iz 1940-ih, pa i 1950-ih i 1960-ih godina) postoji bitna vrednosna razlika. Naime, Jovan Skerlić nije kao kritičar nastupao sa političko-ideološke pozicije (iako su i njegov, kao i docniji partijsko-ideološki utilitarizam stavljali književnost u službu ciljeva i zadataka koji nisu izvorno njeni). Sa većom tačnošću bi se moglo ustvrditi da je Skerlićeva kritičarska pozicija više ljudska negoli ideološka, ili da je njegova

ideologija pre književna umesto politička. Utilitarizam njegove pozicije je uslovljen takvim pogledom na svet koji je EGERIĆ (1994: 99) najbolje opisao apostrofirajući »duhovno bratstvo« Jovana Skerlića i Veljka Petrovića koji po njemu oličavaju »dva intelektualna i *moralna nespokojsva* zagledana u dubinu osobenosti nacije kojoj su pripadali, u sudbinska pitanja koja je valjalo rešavati da bi se opstalo kao narod i kao stvaralačka mogućnost«. U tekstu o Petroviću i Skerliću, citirajući jedan navod Miodraga Pavlovića o etičkoj inspiraciji Petrovićeve poezije, EGERIĆ (1994: 93) navodi da Pavlovićeve formulacije »ne priznaju u najvećoj meri važnost istorijskog konteksta u pesništvu«. Za EGERIĆA (1994: 98), valjano Skerličevo tumačenje značaja i prirode Petrovićeve poezije sugerise da »u srećnim prilikama kritika može biti i neka vrsta intenzivirane duhovne senzibilnosti za problem vremena nad kojim odjekuju i duh pesnika i duh kritičara«. Kao primer pogrešne interpretacije pesništva Veljka Petrovića, Egerić izdvaja površnu i zlonamenu kritiku Radomira Konstantinovića koji sarkastično tumači Petrovićeve stihove za koje tvrdi da nisu »izraz plemenskog jedinstva svoje nego, prosto, samo izvor materijalne plodnosti«.

O istorijskom kontekstu u drugoj polovini 19. veka i prvoj četvrtini 20. veka (do početka Drugog svetskog rata) Egerić je najviše pisao u esejima »Marković i Skerlić o književnosti«, »Dis i Skerlić«, »Skerličevo shvatanje poezije« i »Milutin Bojić i Jovan Skerlić«. Markovićev prenaplašeni kult razuma, borba protiv »romantične ideološke pozlate« u književnosti, kao i njegov zahtev da se narod mora osloboditi od zabluda, suočiti sa stvarnošću i njenim problemima i pokazati socijalnu odgovornost, ima po Egeriću objašnjenje u istorijskim prilikama. Egerić je, upoređujući raspoloženje nacionalne razočaranosti i otrežnjenja koje je vladalo u decenijama posle revolucije iz 1848/49. godine (među Srbima iz Južne Ugarske prvenstveno) sa raspršenjem iluzija i očekivanja posle San Stefanskog i Berlinskog kongresa (1878), doveo u vezu uzroke bliskosti Markovićevih i Skerličevih stavova. Egerić je i sam, tumačeći Skerličevu poziciju, imao na umu ozbiljnost i opasnost istorijskih događaja na početku 20. veka: nerešeno nacionalno pitanje, Austro-Ugarska aneksija Bosne i Hercegovine, Balkanski ratovi i blisko izbijanje Prvog svetskog rata. Stoga je smatrao da su nepovoljne istorijske prilike predstavljale ključni uzrok Skerličeve moralne i socijalne isključivosti (u kritičkim viđenjima). Prateći razvojni tok Skerličevog kritičkog rada, EGERIĆ (1994: 64) je izneo zapažanje da se on do prvih godina 20. veka afirmativno odnosio prema pesničkom individualizmu, i da je tek od 1904. zauzeo poziciju rigidnog kritičara »sluteći u većoj meri iskušenja pred kojima se nalazi Srbija, stešnjena između velikih i moćnih neprijatelja«, kao i da je Skerlić imao redak »sluh za istorijsko, za anticipacije istorijskog toka« (sa poslednjom konstatacijom bismo se samo delimično mogli složiti). Osobine koje je Egerić izdvojio kao zajedničke za Markovićev i Skerličev kritički sistem jesu: primat sadržine nad formom, kritičko razmatranje društvenih pojava, potreba da književnost uzme oslonac u istorijskoj i socijalnoj realnosti (socijalni utilitarizam Markovićev u književnim shvatanjima), otklon od naglašenog individualizma u umetnosti, »potreba da se bude na evropskoj i svetskoj visini socijalne i kulturne misli« shvatanje umetnosti ne kao igre nego kao dužnosti prema čovečanstvu i »etičko odjekivanje na sve što se bitno u društvu zbiva« (EGERIĆ 1994: 55). U tekstu »Dis i Skerlić« Egerić je dao, na pozitivistički način, čitavu sliku društveno-istorijskih i kulturnih okolnosti pod kojima se pojavila

Skerlićeva reakcija na Disovu pesničku zbirku *Utopljene duše*. Kao značajne istorijske i kulturne događaje u vreme neposredno pre i posle Disovog dolaska u Beograd 1903. godine, Egerić je naveo Majski prevrat, pokretanje *Srpskog književnog glasnika* (1901), osnivanje Beogradskog univerziteta (1905)⁵ i Srpske književne zadruge (1892).

Značaj istorijskog konteksta, kao činioca u tumačenju književnih ostvarenja, za Egerića kao kritičara proizilazi iz potrebe da se sagledaju uzroci specifičnih spisateljskih ili kritičkih stavova nekoga pisca ili kritičara. Tako, uvođenje istorijskog konteksta ima dvostruku funkciju kod Miroslava Egerića. On upotrebljava istorijsku kontekstualizaciju kako bi dao širu sliku društveno-istorijskih tokova koji su imali udela u kreiranju književne ili kritičke svesti i pogleda nekog autora, ali i da, pri tome, katkada pokaže, objasni i opravda isključivost u njihovim stavovima i ukaže na uslovljenost tih stavova istorijskim kontekstom (prikazujući etičko izvoriste književnog utilitarizma Skerlića, Markovića i docnije Đorđa Jovanovića). Na Egerićev »istorizam i istorijski način mišljenja i promišljanja literature« ukazala je i Gorana RAIČEVIĆ (2003: 86). Sa njenom tvrnjom da je *istorizam* »ono najbolje što nam je pozitivizam ostavio u nasleđe« i tezom o »pomodnoj antipozitivističkoj pobuni« (RAIČEVIĆ 2003: 87) koja je vladala u prvoj polovini 20. veka iskazujemo našu saglasnost. Smatramo, pri tome, da bi jednako isključiva bila sva shvatanja po kojima bi sve što je imalo veze sa pozitivizmom trebalo proglasiti prevladanim i zastarelim.

2.4 Analitički pristup

Ukoliko se osvrnemo na uvodni deo izlaganja u okviru ove studije, kao četvrta ključna karakteristika Egerićevog kritičarskog postupka navedena je širina njegovog pristupa u analizi jednostranosti i utilitarnosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara, što se u najvećoj meri odnosi na Jovana Skerlića (a zatim na Đorđa Jovanovića i Svetozara Markovića, kao i na eseje o kritičarima štampanim u knjizi *Portreti i pamfleti*). Nesumnjivo je i vidno Egerićevo uvažavanje i obimno istraživanje Skerlićevog dela i njegovog pogleda na svet. Naznačeno je, takođe, da je Egerić tragao za prirodom i motivacijom kritičarske utilitarnosti prvenstveno kada je takva kritika nastupala, po njemu, sa pozicije koja je naglašavala potrebu za moralnom i istorijskom odgovornošću književnog stvaraoca. Stoga, vredno je istaći da Egerić ne biva jednostran kada kritikuje druge svoje prethodnike za njihovu jednostranost, što je moguće pokazati na primeru Egerićevog viđenja poetičkog nesaglasja između Jovana Skerlića (čiji kritički duh Egerić naziva »selektivno logičarskim«) i Vladislava Petkovića Disa. Premda piše sa izrazitim osporavanjem o Skerlićevoj žestokoj kritici Disovih *Utopljenih duša*, Miroslav Egerić na taj način ne pokušava da diskvalifikuje Skerlića kao kritičara, nego nastoji da traga za motivisanošću njegove utilitarističke kritičke pozicije, kao i njegove negativne kritičke recepcije Disove poezije. Tako, u

⁵ Nastanak Beogradskog univerziteta, kao tadašnje najviše obrazovne institucije u Srbiji, imao je gotovo sedamdesetogodišnju genezu. Licej (Liceum Knjažestva serbskog), kao prva viša škola u Srbiji, je osnovan 1. jula 1838. godine u Kragujevcu (ukazom kneza Miloša Obrenovića). Tri godine kasnije (1941), Licej je premešten u Beograd (u Konak kneginje Ljubice). Kao naslednik Liceja, u Beogradu je 1863. godine osnovana Velika škola, od koje je 1905. godine nastao Univerzitet.

Egerićevom primarnom fokusu se nije našlo razmatranje o tome koliko je Skerlić pogrešio kritikujući Disa, nego njegova želja za razumevanjem Skerlićevog pogleda na svet koji je podrazumevao »elan službe za opšte dobro« i socijalnu i moralnu brigu za nacionalni opstanak postavljenu na univerzalni nivo, koju je Skerlić apsolutizovao kao kriterijum prilikom određivanja vrednosti književnih dela. Uz to, uočljiva je i EGERIĆEVA (1994: 61) namera da odbrani Skerlića od olakih i učestalih napada, kao i od negatorskog odnosa potonjih generacija kritičara koji »pretežni deo reputacije stiču ukazujući šta sve taj genijalni radnik nije video i nije stigao da uradi, umesto da radni vek krunišu delom koje bi pokazalo u čemu su nastavili Skerlićeva istraživanja«. U tom smislu, karakterističan je sledeći EGERIĆEV (1994: 67–68) sud (zabeležen u formi retorskog pitanja i objašnjenja):

Ali ko bi, ako nije sasvim lišen osećanja istorijske drame koja se u to doba nadnela nad Srbijom, mogao da porekne značaj tih misli sa nacionalno-istorijskog stanovišta? Skerlić nije bio lišen osećanja neprolaznosti umetničkih, pesničkih vizija i misli, ali ga je preterano snažno osećanje istorijske i nacionalne drame redovno vodilo ka prejakom akcentovanju ovih vrednosti koje su u oblasti poezije osnaživale njegovu viziju istorijskog toka.

Na taj način, Egerić ujedno i osporava i brani Skerlića kao književnog kritičara: brani etičko izvoriste Skerlićevih kritičkih načela, a kritikuje njihovu utilitarnost i jednostranost, koje štetno utiču na kreiranje vrednosnih slika o značaju pojedinih segmenata iz srpskog književnog nasleđa i pritom ugrožavaju kontinuitet i celovitost tog nasleđa (na čijem zanemarivanju su, na primeru srpske književnosti, insistirale i komunistička i neoliberalna ideologija).

Ukazujući na negativne posledice Skerlićevog angažovanja u borbi za instrumentalizaciju literature u cilju snaženja moderne nacionalne svesti (»koja nije evokacija prošle slave i legendi, nego trezveno osećanje nacionalne i socijalne solidarnosti«), EGERIĆ (1994: 73) je pokazao da je Skerlić donosio i pojedine loše i neutemeljene vrednosne sudove. Imajući naglašeni »sluh za istorijsko i osetljivost za nacionalno-utilitarno vrednovanje umetničkih fenomena« (EGERIĆ 1994: 52), Skerlić je vlastitim kritičkim sudovima donosio i pogrešne ocene, po kojima su ponekad osrednji pisci bivali favorizovani u odnosu na autore prvog reda. Stoga su, po Egeriću, sasvim razumljivi potonji zahtevi kritičara i pisaca za revizijom i preocenjivanjem vrednosti književnih ostvarenja o kojima je Skerlić negativno pisao.

U *Srećnoj ruci*, Egerić se analitički odnosi ne samo prema kritičarskoj praksi Jovana Skerlića, nego i prema vrlinama i manjkavostima u delima svojih suvremenika Petra Džadžića i Borislava Mihajlovića Mihiza (u nešto manjoj meri), kao i prethodnika Ljubomira Nedića, Bogdana Popovića i Milana Bogdanovića. Pri tome, treba imati u vidu da Egerić, i kada piše o kritičarskoj utilitarnosti (povodom Nedića, Bogdana Popovića i Skerlića), kao i o stilskim manama kritičara (Bogdanović, Džadžić), odnosno o »gubljenju« kritičkog sluha (Borislav Mihajlović), on to čini na obuhvatan i istraživački način. Istovremeno ističući vrline kritičara o kojima piše i kritički se osvrćući na nedostatke njihovog kritičkog postupka (koji proizilaze iz isključivosti, dogmatičnosti, ili stilske nemarnosti), Egerić je uspešno izbegao rizik »apologetizacije« ili potpune negacije (u vidu imamo i tekstove o srpskim kritičarima i iz drugih Egerićevih knjiga) nekog kritičara i njegovog opusa. Zahvaljujući takvom

(analitičkom) Egerićevom odnosu u tumačenju kritičkih ostvarenja i dometa srpskih književnih istoričara i kritičara, i njegovi kritički iskazi su dobili na relevantnosti. Valja napomenuti da nije redak slučaj da se istraživači književne i književno-kritičke tradicije na nekritički način odnose prema autorima čije delo interpretiraju.

Iz navedenih razmatranja, možemo ustanoviti da je Egerić, pišući o kontroverznim temama iz srpske književne prošlosti, postupao na »taktičan« način. Preciznije, on se na negativan način odnosio prema jednostranosti kritičkih pogleda i zahteva Jovana Skerlića (što je u *Srećnoj ruci* za Egerića imalo bitnu, ali ne i presudnu važnost),⁶ ali je uporedo tragao i za rasvetljenjem motivacije i istorijske uslovljenosti Skerlićeve »vitalističke« kritičke pozicije, akcentujući njenu visoku duhovnu i moralnu vrednost (što se nalazilo u primarnom Egerićevom fokusu). Na taj način, Egerić je, sa jedne strane, »odbranio« Skerlićevu zainteresovanost i brigu za etičke i egzistencijalne probleme (kao opoziciju kritičarima i piscima koji ne haju za istorijska iskušenja ili pokazuju nacionalnu indolentnost) od napada koji u potpunosti negiraju (i danas) Skerlića kao kritičara; dok se, sa druge strane, Egerić predstavio kao kritičar nesklon proizvoljnim i jednostrano veličajućim sudovima (čime su, kako je već napomenuto, njegova kritička uverenja dobijala na relevantnosti).

LITERATURA

- Dušan BOŠKOVIĆ, 2003: *Estetika u okruženju: Sporovi o marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944. do 1972. godine*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić.
- Boris BULATOVIĆ, 2011: The ethical nature and types of Miroslav Egerić's critical essays on works of recent Serbian prose. *Nasleđe* 8/17. 207-217.
- Slavko GORDIĆ, 1994: Esej na izmaku veka – prevlast ili rasipanje. *Letopis Matice srpske* 170/453. 864-912.
- Miroslav EGERIĆ, 1969: *Književno i kritičko delo Đorđa Jovanovića, doktorska disertacija*. Novi Sad: Biblioteka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (sign. 10.383).
- Miroslav EGERIĆ, 1975: *Dela i dani*. Novi Sad: Matica srpska. 83-124.
- Miroslav EGERIĆ, 1994: *Srećna ruka*. 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad: Dnevnik.
- Stanko LASIĆ, 1970: *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*. Zagreb: Liber.
- Reinhard LAUER, 2010: Ján Ondruš und Vasko Popa. *Serbian Studies Research* 1/1. 41-50.
- Ratko PEKOVIĆ, 1986: *Ni rat ni mir: panorama književnih polemika 1945-1965*. Beograd: Filip Višnjić.

⁶ Mnogo odsečnije zamerke Egerić je kasnije uputio povodom Skerlićevog zapostavljanja srpske srednjovekovne književnosti i štetnog sužavanja ukupnog srpskog književnog nasleđa. Upečatljivo svedočenje o ovome se kod Egerića može se pronaći, u vrlo kratkoj i oštroj formi, u njegovom usmenom izlaganju na skupu Letopisu Matice srpske o srpskoj esejistici, koje je objavljeno u pisanoj formi. Vidi razgovor Miroslava Egerića sa Vladimirom Kopiclom u: »Esej na izmaku veka – prevlast ili rasipanje«, *Letopis Matice srpske*, god. 170, br. 453, 1994, 888-891.

Gorana RAIČEVIĆ, 2003: *Srećna ruka* profesora Egerića. *Iz srpske književnosti*. Ur. Radomir Ivanović. Novi Sad: Filozofski fakultet. 85-89.

Slobodan RAKITIĆ, 2003: *Srećna ruka* Miroslava Egerića. *Iz srpske književnosti*. 41-47.

Vitomir VULETIĆ, 1992: *O srpskim piscima: rasprave i ogledi*. Valjevo: Valjevska štamparija.

POVZETEK

V prispevku so obravnavani Egerićevi teoretični uvidi o književnosti na primeru njegove knjige *Srećna roka*. Sledi analitični prikaz najbolj pomembnih razsežnosti njegovega kritičnega postopka. Tu gre za naslednje lastnosti avtorjevega dela: 1) ustvarjalni aktivizem na podlagi avtorske etično-eksistencialne drže, 2) prizadevanje za demokratičnost (antidogmatičnost) umetniškega dejanja, 3) poudarjanje zgodovinskega konteksta kot pomembnega faktorja za interpretacijo literarnih in kritičnih del, ki se nanašajo na etična in eksistencialna vprašanja, ter 4) zapleten in obenem fleksibilen pristop pri raziskovanju enostranskih nazorov srbskih literarnih kritikov. Avtor se osredotoči tudi na Egerićevo zanimanje za sodobno srbsko poezijo med letoma 1950 in 1960. Miroslav Egerić se je v 60. in 70. letih uveljavil kot eden vodilnih srbskih literarnih kritikov in kot izjemno angažiran intelektualac.